

MATN VOSITASIDA TINGLAB TUSHUNISH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH

*Ko'charova Tursunoy,
Tojimuratova Dilnoza*

*Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali
Pedagogika va tillarni o'qitish: o'zbek tili fakulteti
Filologiya va tillarni o'qitish: o'zbek tili yo'nalishi
21_14-guruh 2-bosqich talabalari*

E-mail: kocharoyovatorsunoy@gmail.com.

E-mail: dilnozasherzodovna@gmail.com.

Annotatsiya: Ushbu maqolada “Matn va lug’at ustida ishlash” fanidan matn vositasida tinglab tushunish ko’nikmasini shakllantirish ochib berildi. Tinglab tushunishni turli metodlar orqali o’rganilishi yoritildi hamda matnlar orqali misollar keltirildi.

Kalit so’zlar: lug’at, metod, ko’nikma, tinglab tushunish, til ko’nikmalari, “Menga o’rgat” metodi, gapni tinglash, ma’lumotlar bilan tinglash, grafik va jadvallarni to’ldirish.

Til ko’nikmalarining har biri bilan ishlash, ularni shakllantirish va integrallashtirish zamonaviy metodologiyaning asosi hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan olib qaralganda tinglab tushunish ko’nikmasining muhimligini talabalarga tushuntirib, ular bilan ishlash juda ham muhim hisoblanadi. Ona tilida matnni tinglab tushunish ko’nikmasini shakllantirish va rivojlantirish bo’yicha bir qancha metodlarni amalda qo’llash mumkin, bularning aksariyati boshqa ko’nikmalar bilan integrallashgan holda amalga oshiriladi.

Tinglov oldi mashqlari o’tkaziladi, ya’ni matnda talaffuzi qiyin bo’lgan tovushlar, bo’g’inlar, so’zlar, iboralar eshittiriladi. Bu jarayon tinglovchilarga nimalarni o’rganishni aniqlashtirib olishlariga yordam beradi. Bundan tashqari, audioeshittirishdan oldin tinglovchilar mavzu yuzasidan muhokamaga kirishishlari va o’zaro muloqot qilish imkoniyatlarini yaratish uchun michik guruhlarga bo’linishni taklif qilish mumkin.

Talabalarga tinglash matnining mavzusini aniqlab olishda ko’maklashadigan obrazlarni, xaritalarni yoki diagramlarni ko’rsatish mumkindir. “Talabalar tinglashdan avval tinglash masalalarini, mashqlarini yozishlari mumkin, so’ngra ularning savollariga javob berishlarini eshiting”. **Menga o’rgat metodida** : har bir o’quvchiga bir nechta so’z yoki iboralarni berish, bir-biringizga so’zlarni, ifodalarni juftlik bilan tushuntirishlarini so’rash, ular zarur bo’lsa, lug’atga murojaat qilishlari mumkin.

Talabalar tinglab tushungan tushunchalarini belgilashlari mumkin. *Xitoylik shovshuvlar*: o'quvchilarni ketma-ket satrlarda ikki guruhga ajratiladi, chiziqdagi birinchi so'zni pichirlab, navbatdagi navbatdagiga shivirlab va shunga o'xshab, keyingi o'quvchi eshitgan so'zni eshitib yoki taxtada so'z yoki uni ifodalanishini yozadi. Tinglash mavzusi bilan bog'liq bo'lgan jumla yoki ifodani kiritib, qo'shiqni o'rtoqlashamiz. Tinglovchilarga qisqa metrajli qo'shiqni, qofiyani yoki nazm bilan bog'liq mavzuni o'rgatish.

Matnni tinglab tushunish turli vositalar orqali amalga oshirilishi mumkin: o'qituvchi tomonidan ma'ruza orqali, yoki guruhdagi biror talaba yoki o'quvchining ifodali o'qib berishi orqali, audio yoki multimedia vositalari orqali tinglashni tashkil etish mumkin. Matn eshittirilishidan avval talabalarga uning g'oyasi, sarlavha mavjud bo'lgan holda uning matn mazmuniga mosligi, matnda mazmuni noaniq bo'lgan so'zlarni ajratib yozib olish, matndagi ochqich so'zlarni ajratib yozib olish, matnda imlosi qiyin bo'lgan so'zlarni ajratib yozib olish. Matnni 2-martta o'qib eshittirilganda savollar tuzish tavsiya etiladi.

Talabalar diqqat e'tiborini tinglash vazifasiga sarflashlari kerak. Tinglashdan oldin yozma topshiriqni bajarish bo'yicha ko'rsatmalarni tushunib yetganiga ishonch hosil qiling, shunda ular nima qilish kerakligini tushunib olish kerakligiga shunchaki chalg'itmaydi. Tinglov paytida kamida yozishni davom eting. Esingizda bo'lsa, asosiy maqsad ishlab chiqarish emas, tushunishdir. Tinglovda yozish kerak bo'lsa, talabalarni ushbu asosiy maqsaddan chalg'itishi mumkin.

So'zning leksik tahlili turli lingvistik lug'atlar, ya'ni izohli, frazeologik, antonimlar, sinonimlar va omonimlar lug'ati yordamida amalga oshiriladi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, bunday tahlil rus tilining leksik birligiga qaratilgan bo'lib, quyidagi xususiyatlarni ko'rsatadi:

- so'zning bir ma'noliligi yoki aksincha, ko'p ma'noliligi;
- uning turi leksik ma'no muayyan holatda;
- sinonimlar;
- so'zning kelib chiqishi;
- antonimlar;
- so'zning lug'at tarkibiga, qo'llanilishi cheklangan yoki umumiy lug'at tarkibiga tegishliligi;
- u yoki bu iboraning frazeologik birikmalari.

So'zning leksik tahlili oddiy maktab amaliyoti uchun ixtiyoriy tahlil turi hisoblanadi. Qoida tariqasida, bunday tahlil nazorat vazifasi sifatida berilmaydi.

Lug'at matn mazmunini, muallif g'oyasini ochiqdashda muhim manba. Chunki matnda ishlatilgan so'zlar matnning janrini belgilaydi, qaysi turga mansub ekanligini dalillaydi. Matndagi so'z va iboralarning ma'nosini bilish orqali, ularning sinonimi, antonimini toppish orqali talabaning so'z boyligi oshadi.

Ushbu matn orqali matnni tinglab tushunish ko'nikmasi haqida topshiriqlar ishlab chiqamiz.

Vaqt qanday belgilanishini bilasizmi? Yerning **quyoshga** nisbatan harakati vaqtni o'lchashda asosiy rol o'ynaydi. Ona sayyoramizning bir qismi quyosh nurlaridan bahramand bo'lganida, boshqa qismi qorong'ilik ichida bo'ladi. Shu sababli yer yuzining turli nuqtalaridagi soatlar harxil vaqtni ko'rsatadi.

Toshkentdagi tari xiy-me'moriy **yodgorlik** –kurant Ikkinchi jahon urushida qozonilgan g'alaba sharafi ga 1947-yil **shahar markazida** Usta Shirin ishtirokida qurilgan. 1966-yildagi zilzila natijasida soatbuzilgan va zudlik bilan ta'mirlanib, ishga tushirilgan. **Toshkent** kuranti shahar me'moriy ansamblining Markaziy **xiyobonida** joylashgan.

(“Biz bilgan va bilmagan dunyo” kitobidan)

Topshiriqlar:

1. Matnni tinglang va ushbu fikr qaysi so'zga tegishli ekanligini aniqlang. Quyosh atrofida aylanuvchi va undan nur oluvchi sharsimon osmon jismi...
2. Matnni tinglang va mazmunini aytib bering.
3. Matnni tinglang va ot so'z turkumiga xos bo'lgan so'zlarni aniqlang.
4. Matnni tinglang va fonetik hodisaga uchragan so'zlarni aniqlang.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”. Иккинчи жилд. (Е—М) “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2006.
2. Kurbanova M., Yo'ldoshev M. Matn tilshunosligi. Toshkent. “Universitet”.—2014.
3. Ismatulla Abdullayev. www.ziyouz.com kutubxonasi.
4. O'rinboev B., Qong'urov R., Lapasov J. Badiiy tekstning tahlili. – Toshkent: O'qituvchi, 1991.—216 b.